

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'373

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-5-79-86

Бабій І. М.,

кандидат філологічних наук,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
iryna.babiy@ukr.net

СКЛАДНІ СЛОВА У ПОЕТИЧНОМУ ЛЕКСИКОНІ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО: СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація

У статті здійснено лінгвістичний аналіз складних слів у поезії Юліуша Словацького. Охарактеризовано їх семантику, дериваційну структуру та особливості функціонування у контексті художнього твору. У поезії Юліуша Словацького виявлено складні іменники, прикметники, дієслова і прислівники, найбільше – іменників і прикметників. Виявлено, що продуктивними способами творення складних слів є основоскладання та словоскладання. У поетичній мові Юліуша Словацького складні слова виконують зображальну та емоційно-експресивну роль.

Ключові слова: складне слово, складання, словоскладання, основоскладання, композит, спосіб творення.

Summary

The article deals with the linguistic analysis of complex words in the poetry of Juliusz Slowacki. Their semantics, derivative structure and features of functioning in the context of artistic text has been described. In the poetry of Juliusz Slowacki complex nouns, adjectives, verbs and adverbs have been found, most nouns and adjectives.

Key words: complex word, composite, formation, word formation, foundation, way of creation.

Вивчення словотвірної системи української мови здавна цікавить науковців. Упродовж останніх десятиліть помітно зростає дослідницька увага до аналізу семантики, творення та функціонування складних слів, або композитів. Основними способами їх творення є основоскладання, словоскладання та аббревіація, а також зрощення і зближення (лексико-синтаксичне словотворення). У лінгвістиці композити досліджуються в синхронному і діяхронному аспектах.

Складні слова були предметом аналізу у працях Н. Клименко, М. Плющ, К. Городенської, В. Горпинича, Л. Азарової, Н. Родзевич, О. Безпояско, Є. Карпіловської, В. Фридрак та ін. Вагомий внесок у вивчення композитів належить Н. Клименко. Ґрунтовно і детально розглянуто складні слова у монографії “Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові” (1984) [3]. У сучасній науковій літературі існує кілька визначень терміна “складне слово”. Поширеним є визначення Н. Клименко: “Складне слово – похідне

слово, утворене способом основокладання чи словоскладання, що має не менше ніж дві основи... Творення складних слів опирається насамперед на найближчу до слова номінативну одиницю – словосполучення” [2, 555–556]. За твердженням М. Плющ, “під складним словом розуміється таке поєднання двох чи (рідше) трьох і більше повнозначних слів або основ слів, яке становить одну лексему, реєструючи якесь явище, предмет об’єктивної дійсності, і за формою нічим не відрізняється від простого слова” [4, 63]. Традиційно виділяють дві основні словотвірчі моделі основокладання: а) складні слова, утворені на основі сурядних словосполучень; б) складні слова, утворені на основі підрядних словосполучень.

У словниковому складі мови складні слова становлять вагомий лексичний пласт. На думку Н. Клименко, таких лексем є більше, ніж 10% від усього словникового запасу мови, більшість із них утворено основокладанням. Дослідниця зазначає, що “спершу виникло словоскладання, далі на його ґрунті сформувалось основокладання, якому властивий більший ступінь зв’язку між компонентами” [3, 67].

Словоскладання та основокладання науковці вважають найдавнішими способами словотвору та найбільш активними після афіксації [1, 10]. Композити вживаються у всіх стилях мови, зокрема в художньому мовленні. Так, простежуємо семантично розвинену категорію складних слів у поетичній мові Юліуша Словацького, одного з найвідоміших польських письменників. У його творах відображена національно-визвольна боротьба польського народу 30-40-х рр. XIX ст.

Актуальність нашого дослідження зумовлена самобутністю ідіостилю Юліуша Словацького, автора ліричних і драматичних творів світового значення, чудових поем, одного з творців польської літературної мови [5, 6]. Письменник влучно застосовував лексичні засоби мови для реалізації своїх художніх замислів, однак поки що повно не досліджено мову його творів. Не знаходимо наукових розвідок, які б містили лінгвістичний аналіз складних слів у поетичних творах митця, тому наше дослідження є актуальним.

Предметом нашого розгляду будуть складні слова у поетичній мові Юліуша Словацького.

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику, дериваційну структуру та особливості функціонування складних слів у творах Юліуша Словацького.

Матеріалом дослідження послужить поезія письменника.

Для реалізації задекларованої мети необхідно розв’язати такі завдання: виявити складні слова у поезії Ю. Словацького, описати їх семантику, проаналізувати творення композитів, охарактеризувати їх словотвірні моделі, простежити особливості функціонування складних слів у контексті художнього твору.

У поетичній мові Юліуша Словацького простежуємо вживання складних іменників, прикметників, рідше – дієслів і прислівників. Більшість із них належить до загальнономовного словника, хоча знаходимо й індивідуально-авторські лексеми на зразок: **ластівка-дух, діамант-роса, пустун-вітерець, пишно-веселковий** та ін.

Серед виявлених композитів найбільше складних іменників і прикметників.

Складні іменники

Із врахуванням семантико-граматичного підходу іменники традиційно поділяють на три лексико-граматичні групи: назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням, іменники з абстрактним значенням. Такі ж групи складних іменників виявляємо в поетичній мові Юліуша Словацького.

Складні іменники-назви осіб характеризують особу за такими ознаками:

1) рід занять, діяльність, спеціальність: **пророк-поет, полководець, всевід-поет, козако-оповідач, рибалки-старці** (*Мчать запорожці; перед хатами / Збившись юрбою, рибалки-старці / Їх проводжають з гіркими сльозами* (с. 186); *А штаб, який блищить з шитва свого / І славу, що належить полководцю* (с. 325));

2) зовнішній вигляд, портрет: **дівка-краса, краса-дівчина, доньки-тіні** (*Не видам, що в гетьмана крилось в очах / І в дівки-краси за зітханням несмілим* (с. 191); *У сні з'явилися, мов у хмарині, / Мої померлі дві доньки-тіні* (с. 240));

3) внутрішні якості, психологічні властивості: **пустомолот, маловір, зухвальці-душогуби, самолюб, лиходій, галера-упир** (*Бо я з країни, де вважають сном / Надії промінь бідні маловіри...* (с. 101); *Ах! В описі прекрасних тих чеснот / З поета може стать пустомолот* (с. 287); *О досвіде! Мов пір2я ти орлине / Для самолюбів, гасло бойове* (с. 252));

4) інтелект, розумові здібності, особливості мислення: **безумець-бард** (*До всього, що вже зараз є й прийти / Ще може, - то безумця-барда лютню / Я враз би на коліні геть розбив* (с. 342));

5) соціальний стан, матеріальне становище людини: **можновладець, можновладець-паша, брат-пан** (*Волю сміливцеві оголошу – Викрасти їхможновладця-пашу!* (с. 207); *(Не від мене / Ця погроза, брате-пане, Щось високе і незнане* (с. 132));

6) релігійні вподобання: **ангел-єзуїт, бог-лебідь, ксьондз-кармеліт** (*Ажраптом поглядом несамовитим / Зустрівся він із ксьондзом-кармелітом* (с. 293); *(Згадалося отут мені лице, / З яким наш ангел-єзуїт, Пракседа* (с. 273));

7) національність: **литвин-плугатар, французо-романіст** (*Познанських Гегелів, сільських пуристів..., Істориків, французо-романістів, ... / Що плещуть їм замість критичних свистів* (с. 321)).

Виявлені складні іменники з абстрактним значенням можна об'єднати в такі тематичні групи:

1) назви дій, рухів, процесів та способів виконання: **благословення, сновидіння, двобій, грибобрання, прокляття-стріла** (*Я прагну знов двобою, / Нехайразитього моя рука!* (с. 378); *Як неждана мрія, славна, / ... Пропливала в далеч тінню, / Людям музикою мила / І подібна сновидінню* (с. 126));

2) назви рис характеру, манери поведінки: **козаколюбство** (*Тут вірш меніпричини дав підставні, / А не моє козаколюбство давнє* (с. 280));

3) явища природи: **буревій, вітровій, пустун-вітерець, діамант-роса, веселка-дуга** (*Який то вітер дме, які то буревії* (с. 140); *Кінець настав трагедії, могутій, / Як дух Еллади; далі – вітровій* (с. 299)).

Складні іменники з конкретно-предметним значенням можна поділити на такі тематичні групи:

1) назви предметів, побутових речей, виробів тощо: **срібло-злото, смолоскип, галера-упир, гармати-пси** (*Здійнявши ризи, сріблом-злотом шиті, / Ксьондз проповідьпочав свою* (с. 161));

2) назви приміщень, будівель, місць тощо: **книгосховищ** (*Ось відчинились книгосховищ двері* (с. 145));

3) назви речовин: **мед-горілка** (*Під дзвін чарок / Будем в нашій Україні / Мед-горілку пити* (с. 202));

4) назви географічних об'єктів, місць тощо: **небокрай, небосхил, Очаков-град, небозвід, водоспад, верхогір'я** (*В Швейцарії є водоспад чудовий, / де котить води Аарлазуровий* (с. 220));

5) назви тварин, рослин: **дельфін-велетень, вовкодав, велетні-птахи, ластівка-дух, жайворонок-дух** (*Він любить розмах велетнів-птахів, / Він коней не гнуждає непокірних* (с. 370); *Пустельника укритий снігом дім / І вовкодавів два лихих при нім* (с. 232)).

Поширеним способом творення іменників-комполітів є юкстапозиція (словоскладання), наприклад: **діамант-роса** ← діамант, роса; **прокляття-стріла** ← прокляття, стріла. Юкстаполіти утворені шляхом поєднання двох іменників.

Невелика група складних іменників утворилась основокладанням, наприклад: **двобій** ← бій двох. Значно більша група складних іменників утворена змішаними способами творення складних слів, а саме:

- складанням із суфіксацією: **козаколюбство** ← козаків любити;
- складанням із нульовою суфіксацією (або усіченням): **лиходій** ← лихо діяти; **самолуб** ← сам (себе) любити; **маловір** ← мало вірити.

Врахувавши словотвірну структуру утворених похідних, можна виділити такі види словосполучень, співвідносних з іменниками-комполітами, а саме:

- а) дієслівно-іменникові: **лиходій, буревій, небосхил, водоспад, водограй, небозвід, трупоїд** та ін.;
- б) числівнико-іменникові: **століття, двобій, тисячоліття**;
- в) займенниково-дієслівні: **самолюб, всевід**;
- г) прислівнико-дієслівні: **маловір**;
- ґ) іменниково-іменникові: **книгосховище, верхогір'я**;
- д) прикмениково-іменникові: **золот-місяць**.

У лінгвістиці є погляд, що складними вважають слова, які містять два і більше коренів. Однак, зауважимо, що вони утворені не складанням, а суфіксацією, наприклад: іменник **благословення** утворений від дієслова **благословити** (когось) за допомогою суфікса -енн(я) і под.

Певну частину складних іменників, виявлених у поезії Юліуша Словацького, варто вважати індивідуально-авторськими. Вони не зафіксовані у лексикографічних джерелах. Йдеться про такі неолексеми: **жайворонок-дух, веселка-дуга, діамант-роса, галера-упир, дельфін-велетен, очі-блискавиці, доньки-тіні, бог-лебідь, прокляття-стріли, гармати-пси, козако-оповідач, всевід-поет, вогонь-дракон, французо-романіст** (*Мов накошених косою/ Наскладала рож на плити, / Діамантами-росою/ Поіскрила ясні квіти* (с. 176); *У сні з'явилися, мов у хмарині, / Мої померлі дві доньки-тіні* (с. 240); *Моїх це віршів блискавки вогненні, / Прокляттям-стрілам гарт я сам даю!* (с. 260)). У контексті художнього твору авторські неолексеми естетично навантажені, і, як правило, вони містять оцінно-експресивний заряд.

Складні прикметники

Складні прикметники, вжиті в поезії Ю. Словацького, характеризують особу, предмет чи явище, а саме:

- 1) зовнішній вигляд (портрет) особи: **ніжно-веселкові** очі, **холодно-камінні** плечі, **синьооке** обличчя, **лисоголова** фігура;
- 2) внутрішні якості, психологічний стан людини: **довгождана** радість;
- 3) предмети, об'єкти: **яснодзвонна** щогла, **різноколірні** стяги, **двосічний** меч, **старосвітський** стіл, **дорогоцінний** рубін;
- 4) природу, її стан, явища природи: **ясноденне** саяво, **блідоликий** місяць, **вогнедишний** вітер, **прудкокрилий** вітер;
- 5) рослинний світ: **білосніжні** квітки, **двобарвний** листочок, **високочола** тополя, **темнонебесний** дуб;
- 6) тваринний світ: **двоголовий** орел, **прудконогі** соколи, **дужокрилий** сокіл, **швидконогий** хорт, **сніжнобілий** голуб;
- 7) абстрактні назви, вжиті в переносному значенні: **всесвітній** відголос, **всесвітня** сила, **благовісна** вість, **свавільний** світ, **старосвітський** звичай, **першорядна** справа, **блідолиций** підсліп, **смутно-величні** вчинки.

Із врахуванням твірної бази складних прикметників можна виділити їх кілька типів, а саме:

1) складні прикметники, утворені на основі словосполучення прикметника з іменником: **лисоголовий, різноколірний, блідолиций, рожевоцвітний, легкокрилий, повновидний, рожеволикий, блідоликий, благовісний, швидконогий**;

2) утворені поєднанням прислівника і прикметника: **смутно-величний, довгожданий, пишно-веселковий**;

3) утворені поєднанням числівника з іменником: **двоголовий, двосічний, двобарвний, першорядний, стоголовий**;

4) утворені поєднанням іменника з дієсловом: **благодійний, кругойдучий, вогнедишний, сонцесяйний**;

5) утворені поєднанням прислівника і прикметника або двох прикметників на позначення колірної ознаки: **ясно-білий, сніжно-білий, світло-синій, прозоро-світлий, багрянисто-вогненний**;

6) утворені поєднанням займенника з іменником: **всесвітній**.

Зауважимо, що частина з них утворена не основоскладанням, а складанням із суфіксацією, наприклад: **сонцесяйний** ← сонцем сяяти; **першорядний** ← перший ряд; **всесвітній** ← весь світ (продуктивним тут виступає суфікс -н-).

Серед прикметникових композитів варто виділити групу індивідуально-авторських, а саме: **пишно-веселковий, зловорожий, срібноплинні, багрянисто-вогненний, смутно-величний** та ін. У поезії Юліуша Словацького такі прикметники, як правило, виконують роль епітетів або метафор, наприклад: *Вчинки мої в час мого смеркання / **Смутно-величні**, як сонце західне* (с. 115); *Сонце над даллю встає степовою / І, осіявши кущі бур'янів, Цвіт **багрянисто-вогненний** золотить* (с. 169); *Дивіться... Слушайте... В одежі слова / Литва виходить **пишно-веселкова*** (с. 389).

Складні дієслова

Усього кілька **складних дієслів** знаходимо в поетичному лексиконі Юліуша Словацького, а саме: **жити-поживати, благословити, благословлялось**, утворені способом складання (*Знайди дочку вродливу каштеляна / Чи старости – хай бог **благословить** / На чесний шлюб!* (с. 370); *Тут, у цім замку, Січі владар, / **Гордийотаман живе-поживає*** (с. 165)). Дієслово **благословити** утворилось шляхом поєднання іменника в знахідному відмінку з дієсловом.

Складні прислівники

Невеликою є й група **складних прислівників**, які належать до таких розрядів за значенням:

1) місця дії, напрямку: **ліворуч, низом-долом**;

2) способу дії: **мимоволі, мимохідь, зловісно**;

3) міри і ступеня дії: **геть-чисто**.

Наприклад: *А загонщиків дружина / Хай крадеться **низом-долом**, / Бур'янами наступає* (с. 168); *Герой **віч-на-віч** з втіленням красот, / І дуже чемний, як влюдей ведеться* (с. 333).

Прислівники зі складною основою **буревійно, зловісно, повновидно, протосердо** не є результатом складання, вони утворилися від складних прикметників способом суфіксації, а саме: **зловісно** ← зловісний; **повно видно** ← повновидний (*Каміння, мов той чорт, зловісно озоветься, / І заgrimить “Воскрес!”* (с. 141)).

У художніх творах складні слова досить активно вживають письменники, що мотивується великими можливостями цього способу словотворення та естетичною вагомістю в художньому мовленні. Складні слова “мають більшу експресивність, пізнавально-якісну силу, значну понятійну та естетичну місткість. Складні слова... зумовлені естетичними настановами автора, принципами його світосприймання, своєрідністю його стилю, особливостями художнього мислення” [6, 48]. У поезії Юліуша Словацького складні слова чітко виконують зображальну та емоційно-експресивну роль.

В історію польської і світової літератури Юліуш Словацький увійшов “як мислитель виняткової сили, як поет геніальний. Слідом за А. Міцкевичем він підніс значення поетичного слова, поставивши його на службу інтересам народу, в самовідданому служінні батьківщині він вбачав призначення письменника” [5, 47].

Здійснений аналіз дозволяє констатувати, що самотнім та оригінальним є мовостиль Юліуша Словацького, одного з найвідоміших польських письменників, автора поетичних і драматичних творів світового значення. Поезії митця наповнені цікавими мовними засобами образотворення.

У поетичному лексиконі Юліуша Словацького складні слова характеризуються семантичним багатством та функціональною вагомістю в контексті художнього твору. Зазначимо, що всі вони утворені за традиційними словотвірними моделями. Новизною та естетичним навантаженням виділяються індивідуально-авторські складні іменники.

Багатством епітетів та метафор, багатою образною системою характеризується мова Юліуша Словацького, хоча варто зауважити, що творчість цього відомого митця ще потребує ґрунтовного лінгвістичного аналізу. Всебічне та глибоке вивчення ідіостилю Юліуша Словацького – важливе завдання наступних наукових досліджень лінгвістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція “золотої” пропорції : монографія / Л. Є. Азарова. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Клименко Н. Ф. Вибрані праці / Н. Ф. Клименко. – К. : Видавничий світ Дмитра Бураго, 2014. – 728 с.
3. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 251 с.

4. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / М. Я. Плющ. – К. : Радянська школа, 1985. – 128 с.
5. Словацький Ю. Вибрані твори : у 2-х т. / Ю. Словацький. – К. : Держ. вид-во художньої літератури, 1959. – Т. 1. – 446 с.
6. Сологуб Н. М. Мовний світ Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Стаття надійшла до редакції 4 квітня 2018 року